

Szwarc, Andrzej

"Życie literackie Kalisza 1870-1907",
Edward Polanowski, Warszawa 1987 :
[recenzja]

Przegląd Historyczny 79/4, 792-794

1988

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

William C. Fuller, Jr., *Civil-Military Conflict in Imperial Russia 1881—1914*, Princeton University Press, Princeton 1985, s. XXVI, 295, ilustr.

Autor pracy jest wykładowcą historii na Uniwersytecie Harvardzkim. Jego książka jest pierwszym tak obszernym studium w języku angielskim, poświęconym stosunkom między administracją cywilną a kręgami wojskowymi w ostatnich dekadach Imperium Rosyjskiego.

Fuller obserwuje rozwój konfliktu w centrum władzy — Petersburgu, ograniczając jednocześnie całość zagadnienia do dwóch płaszczyzn: kwestii finansowania armii i jej udziału w represjach wobec różnego rodzaju wystąpień wewnętrznych. Autor uważa, że zasadniczą przyczyną omawianego konfliktu było odmienne spojrzenie na rolę armii. Ministerstwo Wojny było zdania, iż zadaniem armii jest obrona kraju przed zagrożeniem z zewnątrz, natomiast rząd uważał, że na pierwszym miejscu postawić należy obronę przed wrogiem wewnętrznym. Konflikt pogłębiały był przez wzrost profesjonalizmu części korpusu oficerskiego, a jednocześnie polityka represji wewnętrznych kompromitowała wojsko w kraju. Tymczasem zmieniły się rządowe priorytety. Środki przeznaczane na rozwój przemysłu znacznie wzrosły, odsuwając tym samym potrzeby armii na drugie miejsce. W następstwie tego armia rosyjska stała się siłą gorzej wyposażoną w środki techniczne, niż armie innych krajów europejskich.

Praca składa się z dziewięciu rozdziałów, zachowany został układ chronologiczno-problemowy. Partie, poświęcone okresowi poprzedzającemu I wojnę światową, potraktował autor szczególnie wnikliwie. Jednakże czytelnik odczuwa pewien niedosyt. Wydaje się, że autor powinien ukazać wyraźniej wpływ omawianego konfliktu na losy armii rosyjskiej w latach 1914—1916, jej udział w wydarzeniach rewolucyjnych w r. 1917, a także, jaka była rola wojska w tworzeniu rosyjskiej polityki zagranicznej.

Autor wykorzystał wiele interesujących źródeł, jak pamiętniki, dzienniki, prasa. Podstawę źródłową tworzą materiały archiwalne z archiwów radzieckich. Szczególnie dużo cennego materiału dostarczył Centralnyj Gosudarstwiennoj Wojenno-Istoriczeskij Archiw w Moskwie.

Pracę uzupełnia szereg tablic, zdjęcia, indeks i bibliografia.

H. G.

Edward Polanowski, *Życie literackie Kalisza 1870—1907*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1987, s. 384, ilustr.

W książce E. Polanowskiego mamy do czynienia z nader szerokim ujęciem życia literackiego — zgodnie z postulatami historyków literatury zgłaszanymi w ostatnich latach (por. S. Frybes, „Badania nad życiem literackim a historia literatury epoki pozytywizmu”, [w:] „Problemy życia literackiego w Królestwie Polskim II połowy XIX wieku”, Wrocław 1983, s. 9—19). Rozdział wstępny poświęcono ludności Kalisza, jej strukturze społecznej, narodowej i zawodowej. Następnie autor przedstawił instytucjonalne i pozainstytucjonalne podstawy życia literackiego, zaliczając do nich szkoły, teatr, prasę, stowarzyszenia społeczne, księgarnie, czytelnie, biblioteki i drukarnie. Znalazło się tu też miejsce na charakterystykę życia towarzyskiego miejscowej elity, informację o odczytach, obchodach rocznicowych itp. Dopiero rozdz. IV traktuje o „Regionie i środowisku ludzi pióra”, przy czym

uwzględniono nie tylko literatów i dziennikarzy publikujących regularnie oraz amatorów o sporym dorobku, lecz także okazjonalnych autorów korespondencji prasowych. Rozdz. V i VI stanowią prezentację dorobku twórczego kaliskich prozaików i poetów. Zastanawia się też autor nad ich miejscem „w nurcie ogólnonarodowego życia literackiego”.

Tak zakreślone pole obserwacji można by chyba nazwać z powodzeniem „Życiem kulturalnym”. Wypadałoby tylko rozszerzyć fragmenty dotyczące muzyki (o jej uprawianiu wspomina się przy okazji Kaliskiego Towarzystwa Muzycznego) i sztuk plastycznych. W sumie książka obejmuje szereg kwestii, które bywały raczej domeną zawodowych historyków.

Edward Polanowski jest autorem kompetentnym; od około 20 lat zajmuje się dziewiętnastowiecznym Kaliszem, publikując stale na łamach „Rocznika Kaliskiego” (gdzie ogłosił m.in. cenną monografię czasopisma „Kaliszanin”); napisał też popularną książkę „W dawnym Kaliszu. Szkice z życia miasta 1850—1914” (Poznań 1979). W pracy niniejszej rejestruje drobiazgowo liczne przejawy życia literackiego (czy kulturalnego); roi się ona od nazwisk i faktów. Tam gdzie było to możliwe przedstawiono niektóre dane w tabelach i zestawieniach: informują one np. o składzie społecznym i zawodowym miejscowych „ludzi pióra”, o liczebności prenumeratorów poszczególnych czasopism, o częstotliwości premier teatralnych.

Czytelnik otrzymał obraz środowiska aktywnego kulturalnie (choć ocenę utrudnia brak możliwości porównania Kalisza z innymi ośrodkami). Ruchliwa, choć nieliczna inteligencja twórcza współpracowała z jeszcze szczuplejszą grupą ziemian o ambicjach intelektualnych. Utrzymywano dosyć ścisły kontakt z Warszawą, w mniejszym stopniu — z ośrodkami zakordonowymi. W Kaliskiem owej doby przyjmowały się — choć z oporami i w złagodzonej postaci — idee pozytywizmu. Przeważnie nie dochodziło jednak do ostrzejszych sporów między „konserwatystami” a przedstawicielami „obozu postępu”. Popularnością cieszyły się uznane sławy, jak Kraszewski czy nieco później Sienkiewicz, którzy utrzymywali sporadyczne kontakty z miejscowymi pisarzami *minorum gentium*. Wreszcie niemałe znaczenie miały (o czym pisywano już dawniej) kaliskie związki Asnyka i Konopnickiej, którymi miasto już wówczas się szczyliło.

Książka Polanowskiego powstała w oparciu o zbieraną przez wiele lat dokumentację źródłową. Autor dokładnie wykorzystał prasę, zwłaszcza „Kaliszanina” i wychodzącą po jego likwidacji „Gazetę Kaliską”. Sięgnął do korespondencji w czasopismach warszawskich; przerobił też kalendarze, jednodniówki i noworoczniki. Uwzględnił również rękopisy z głównych bibliotek naukowych, skądinąd niezbyt obfite (np. spuścizna nauczyciela i poety Stefana Gillera w Bibliotece Kórnickiej PAN). Dziwi na tym tle rezygnacja z sondażowej chociażby kwerendy archiwalnej. Spuścizna aktowa władz administracyjnych i oświatowych, przechowywana w Archiwum Państwowym w Łodzi jest dosyć obfita. Dla przykładu: w zespole Kancelarii Gubernatora Kaliskiego znalazłby autor informacje o losach „Kaliszanina” i stosunku cenzury do tego pisma (KGK 314), o udanych i nieudanych próbach wydania innych czasopism i druków okolicznościowych (KGK 206, 450, 451), o stowarzyszeniach społecznych (KGK 68, 189, 204, 254, 304 i in.). Wykorzystanie owych źródeł umożliwiłoby także poszerzenie wątku, który jest w książce słabo zaznaczony — konspiracyjnej działalności kulturalno-oświatowej z przełomu XIX i XX w. (por. np. KGK 431 i 482, gdzie mowa o tajnym nauczaniu i nielegalnych bibliotekach w guberni kaliskiej). Z kolei na podstawie znajdujących się w tymże archiwum akt Dyrekcji Naukowej Kaliskiej można by wzbogacić fragmenty traktujące o oficjalnym szkolnictwie.

Do książki dołączono kilkadziesiąt niebanalnych ilustracji. Są to wizerunki miejscowych działaczy społecznych i kulturalnych, faksymilia ich rękopisów i druków, wizerunki Kalisza — w sporej części nie będące dotychczas w obiegu. Znalazło się też miejsce na indeks osób, kalendarium i zestaw 62 biogramów elity kaliskiej inteligencji. Niestety także w niejednym z tych życiorysów można by cokolwiek uzupełnić lub sprostować, np. w oparciu o akta personalne z zespołu Rządu Gubernialnego Kaliskiego.

A. S.

Över gränser. Festskrift till Birgitta Odén, Lund 1987, s. 507, XXXIII.

Przedstawiona książka jest zbiorem artykułów dedykowanych Birgittie Odén. Birgitta Odén, od 1965 r. profesor historii uniwersytetu w Lund, pierwsza kobieta profesor historii w Szwecji, znana jest poza granicami kraju przede wszystkim ze swych prac dotyczących skarbowości szwedzkiej w XVI wieku. Jej zainteresowania są jednak znacznie szersze. Należała bowiem do pionierów badań skandynawskich nad emigracją, zajmowała się historią historiografii, metodologią i dydaktyką historii.

Artykuły opublikowane w niniejszym tomie, napisane w większości przez jej uczniów, dotyczą bardzo różnych zagadnień i różnych epok historycznych. Cała książka odzwierciedla więc szerokie zainteresowania Birgitty Odén.

Zbiór otwiera wywiad z Birgittą Odén, w którym przedstawia ona rozwój swych zainteresowań badawczych i swe *credo* jako badaczki i humanistki.

Trzy artykuły poświęcone zostały dziejom emigracji. Sivert Langholm pisze o metodach badania emigracji z Norwegii do USA, Agnes Wirén o Szwedach emigrujących w XIX wieku do Danii i północnych Niemiec, a Lars Olsson o sezonowych robotnikach rolnych z ziem polskich pracujących na plantacjach buraków cukrowych w Skanii w początku XX wieku. Otoczeni niechęcią miejscowego społeczeństwa, nazywani „przeklętymi Galicjanami”, powszechnie uznawani byli za łamistrajków i przyczynę niskich płac na plantacjach. Z badań autora wynika, że pochodzili z zagrożonych proletaryzacją, wielodzietnych rodzin chłopskich, zarówno z Galicji jak i zaboru rosyjskiego. Przypisywana im rola łamistrajków nie znajduje potwierdzenia w faktach. Niższe płace autor tłumaczy dodatkowymi nakładami, do jakich zmuszani byli pracodawcy (wyżywienie, konieczność zatrudnienia odpowiednich nadzorców). Tak więc ogólny koszt zatrudnienia cudzoziemca był taki sam jak koszt zatrudnienia Szweda. Właściwą przyczyną sprowadzania siły roboczej z zagranicy był brak rąk do pracy w niektórych częściach Skanii związany z przemianami w strukturze rolnictwa tej krainy. Ponadto ciężka i mało płatna praca na plantacjach buraczanych nie była atrakcyjna dla ludności miejscowej. Warto w tym kontekście zwrócić uwagę na mechanizmy kształtujące „czarną legendę” otaczającą zwykle emigrantów, nie tylko polskich i nie tylko w Skanii.

Z pozostałych artykułów na uwagę zasługują prace Bernarda Erika Jenseña o miejscu i znaczeniu historii historiografii w naukach historycznych, Airy Kemiläinen o pierwszym pokoleniu inteligencji fińskiej, Elisabeth Reuterwärd o królewskiej propagandzie wojennej w czasie wojny z Rosją 1788—1792 i Evy Österberg o przestępczości w małych miastach szwedzkich w XV i XVI wieku na tle europejskim.

M. K.